

تحلیل تطبیقی مفاهیم فتنه و جنگ نرم

* سید جواد امام جمعه‌زاده

** سید علی مرتضوی امامی زواره

چکیده

در جنگ نرم و فتنه، اعتقادات، باورها و ارزش‌های اساسی یک جامعه مورد هجوم قرار می‌گیرد. با تغییر باورهای اساسی جامعه، قالب‌های تفکر و اندیشه دگرگون شده و مدل‌های رفتاری جدیدی شکل می‌گیرد. مدل‌های رفتاری جدید به گونه‌ای است که به جای رفتارهای حمایتی از ساختار سیاسی، رفتارهای چالشی جایگزین شده و این رفتارها به سمت ساختارشکنی جهت می‌یابد. در این مقاله تلاش خواهد شد به کمک روش مقایسه‌ای به این سؤال پاسخ داده شود که نقاط اشتراک و افتراق میان جنگ نرم و فتنه کدامند؟ با بررسی بیشتر در زمینه موضوع مورد بحث می‌توان به این مهم دست یافت که جنگ نرم و فتنه در اهداف، عوامل زمینه‌ساز، روش‌ها و شیوه‌ها، ابزارها، مخاطبین و گروه‌های هدف و ... دارای نقاط اشتراک و در هویت و عامل خشونت دارای نقاط افتراق است.

واژگان کلیدی

ابزار، اهداف، جنگ نرم، خشونت، روش مقایسه‌ای، فتنه، عوامل زمینه‌ساز، هویت.

javadamam@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۱/۸/۱۲

*. دانشیار دانشگاه اصفهان.

** . دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی.

تاریخ دریافت: ۹۱/۵/۱۸

مقدمه

«فتنه» پدیده‌ای است که همه از آن وحشت دارند و نتیجه‌اش را شوم و ناگوار می‌دانند؛ زیرا فتنه حادثه پیچیده‌ای است که ماهیت آن روشن نیست؛ ظاهری فریبنده و باطنی پر از فساد دارد؛ جوامع انسانی را به بی‌نظمی، تباهی، دشمنی، جنگ، خون‌ریزی و فساد اموال و اعراض سوق می‌دهد و مشکل‌سازتر از همه اینکه کنترل‌شدنی نیست؛ در آغاز، چهره‌ای حق به جانب دارد و ساده‌اندیشان را در پی خود می‌کشاند و تا مردم از ماهیتش آگاه شوند، ضربه‌های خود را می‌زند. فتنه نه تنها توده‌ها را به دنبال خود می‌کشاند و آنها را گرفتار سوءرفتار می‌کند، بلکه شخصیت‌های بزرگ اجتماعی، دینی، علمی و سیاسی را فریب می‌دهد و سرمایه‌های مادی و معنوی را تباه می‌کند. از این رو، شناخت فتنه، نشانه‌ها و پیامدهای آن، امری ضروری است.

از سوی دیگر در سال‌های اخیر، شاهد هستیم که برخی حکومت‌ها و دولت‌ها بدون وجود تهدید و اجبار، یا تطمیع و هزینه‌ای محسوس، سرنگون شدند. به نظر می‌رسد این تحولات، در پی ظهور جنگ جدیدی است که از آن با عنوان «جنگ نرم» یاد می‌شود. جنگ نرم در صدد تخریب اندیشه و تفکر جامعه هدف است و با گسستن حلقه‌های فکری و فرهنگی و مبارزان خبری و تبلیغاتی، می‌کوشد نظام سیاسی - اجتماعی حاکم را متزلزل و بی‌ثبات کند. بررسی نقاط اشتراک و افتراق میان فتنه و جنگ نرم، از مهم‌ترین اهداف این مقاله است. در این راستا، پژوهشگر با استفاده از روش مقایسه‌ای در بررسی این دو پدیده، به دو هدف اصلی دست می‌یابد: هدف اول، یافتن نقاط اشتراک در دو پدیده مورد مطالعه است که محقق را در تدوین نظریات یاری می‌کند. نظریه‌پردازی، از اهداف اصلی دانشمندان علوم سیاسی به شمار می‌رود؛ زیرا اهل تحقیق با توجه به آن می‌توانند پدیده مورد نظر خود را تبیین کنند. هدف دیگر پژوهشگر از به‌کارگیری روش مقایسه‌ای، گونه‌شناسی است که برآمده از ویژگی‌های غیرمشترک پدیده مورد تحقیق است؛ یعنی با مطالعه اختلاف‌های مصادیق یک پدیده، انواع مختلف آن پدیده را شناسایی می‌کند.

در سال‌های اخیر، تألیفاتی در زمینه جنگ نرم و فتنه پدید آمده است که برای نمونه

می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. مهدی هدایتی شهیدانی، ۱۳۸۹، «جنگ نرم و رویارویی انقلاب اسلامی با رویکردهای ستیزه‌جویانه غرب علیه ایران»، فصلنامه تخصصی ۱۵ خرداد؛
۲. داوود رنجبران، ۱۳۸۸، جنگ نرم، ساحل اندیشه تهران(سات)؛
۳. نقی هراتی و محمدجواد هراتی، ۱۳۸۹، «فتنه از دیدگاه امام علی علیه السلام»، فصلنامه مطالعات تفسیری، شماره ۴؛
۴. محسن محمدی الموتی، ۱۳۸۹، «راه‌های برون رفت از فتنه در جامعه اسلامی از نگاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام»، فصلنامه معرفت، شماره ۱۵۷.

نقاط اشتراک میان جنگ نرم و فتنه

۱. اهداف

چنانچه دشمنان یک ملت، از راه جنگ نرم بتوانند در باورها و اعتقادات آن ملت شک و تردید ایجاد کنند، زمینه‌های تغییر طرز تفکر در حوزه‌های گوناگون فراهم می‌شود. بنابراین، هدف عمده طراحان جنگ نرم و فتنه‌گران، ایجاد تغییر در افکار جامعه است که این هدف از طریق مردم‌ستیزی، تضعیف رهبری و تضعیف نهاد دینی صورت می‌گیرد.

یک. مردم‌ستیزی

ستیزی با مردم‌سالاری در کشور هدف، شیوه‌های گوناگونی دارد و در هر شیوه ممکن است تاکتیک‌ها متفاوت باشد، ولی می‌توان اقدامات طراحان جنگ نرم و فتنه‌گران را در دو قالب اختلاف‌افکنی میان مردم و نفی دشمنان خارجی خلاصه کرد. به طور کلی، فتنه‌گران و مخالفان داخلی نظام اسلامی، در همراهی با جنگ نرم استکبار علیه کشور خود، این اهداف را دنبال می‌کنند:

- تقویت نارضایتی‌های ملت از دولت در زمینه‌های مذهبی، قومی، سیاسی و اجتماعی؛
- تلاش برای بحرانی نشان دادن وضعیت داخلی کشور؛
- ایجاد اختلاف در بین مردم و بدبین کردن آنها به یکدیگر.

دو. تضعیف رهبری

در نظام اسلامی، رهبران تبلور عینی ارزش‌های اسلامی هستند. در نظام اسلامی، ارزش‌های اسلامی، حاکم است و مردم بر اساس اعتقاد به امامت و تداوم آن در قالب نظام ولایت فقیه و اطاعت همه‌جانبه از ایشان، زمینه تثبیت و اقتدار نظام اسلامی را فراهم می‌کنند. در واقع، حکومت و نظام اسلامی بر پایه سه اصل دین، مردم و رهبری شکل گرفته است. هر اندازه پیوند این سه عنصر محکم‌تر باشد، نظام اسلامی پایدارتر خواهد بود. یکی از اصول مهم در هجوم فرهنگی، تضعیف، تخریب و قطع این ارتباطات و پیوندهاست. (نوید، ۱۳۷۵: ۳۳)

یکی از شیوه‌ها در جنگ نرم و فتنه، تحقیر طرفداران حق و حامیان رهبران دینی است. دشمنان با تبلیغات شدید و ایجاد گفتمان دروغین غالب، می‌کوشند خداجویان را در وضعیتی قرار دهند که گمان کنند افکار و رفتارشان، خارج از دایره عقلانیت است. (رستم‌نژاد، ۱۳۸۱: ۲۸)

سه. تضعیف نظام دینی

یکی دیگر از اهداف جنگ نرم و فتنه، تقدس‌زدایی از نظام دینی و رهبری آن است. این تقدس‌زدایی صرفاً برای حمله به نظام نیست، بلکه حمله به تفکر همراهی دین و سیاست نیز هست. در این راستا تلاش می‌شود ذات حکومت، امری زمینی، مادی و غیردینی نشان داده شود. از دیدگاه دشمنان، ولایت فقیه مهم‌ترین سد و مانع در راه تحقق اهداف غرب است. از این‌رو، در این حوزه تلاش می‌کنند مشروعیت نظام دینی مبتنی بر امامت و ولایت فقیه را از بین ببرند. (ساجدی، ۱۳۸۸: ۱۱۲)

تضعیف ارکان نظام و ایجاد تغییرات اساسی در ساختار سیاسی کشور هدف، یکی از اهداف میان‌مدت فتنه‌گران است که ممکن است به شکل تغییرات سیاسی در حکومت کشور قربانی یا در قالب تغییرات رفتاری دولتمردان بروز و ظهور یابد. همچنین ممکن است کشور هدف را به تغییر در نگرش‌ها و ارزش‌های بنیادینش وادارند یا کشور مغلوب را به تغییر در اهداف ملی و پیگیری نکردن منافع ملی مجبور سازند.

۲. عوامل زمینه‌ساز

عوامل شکل‌گیری فتنه و جنگ نرم، یکسان است. در قرآن کریم از عوامل شکست سخن به

میان آمده است که می‌توان از آن، به «زمینه‌های پیروزی دشمن در فتنه و جنگ نرم» نیز تعبیر کرد. زمینه‌های تهدید نرم در محیط داخلی بسیار گسترده است. از رفتار نامناسب یک مقام مسئول در برخورد با مردم، تا مدیریت نادرست در بخش‌های اجرایی می‌تواند عامل ایجاد زمینه‌های جنگ نرم باشد. صلاح و فساد طبقات اجتماعی، در یکدیگر تأثیر دارد. ممکن نیست که دیواری بین طبقات کشیده شود و طبقه‌ای از سرایت فساد یا صلاح طبقه دیگر در امان بماند. (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۸۹)

بر این اساس، برخی از عوامل زمینه‌ساز جنگ نرم و فتنه دشمنان، به این شرح است:

یک. نفاق

نفاق از ریشه «نفق» به معنای دورویی است؛ یعنی کفر خویش را پنهان داشتن و جز آن را آشکار ساختن. نفاق، صفت افراد بی‌ایمان است که ظاهراً در صف مسلمانان هستند، اما پنهان دل در گرو کفر دارند. (طریحی، ۱۳۶۷: ۲۴۳)

یکی از روش‌های محوری و کلیدی منافقان در جامعه اسلامی، دوگانگی رفتار آنها در خوشی‌ها و سختی‌های جامعه است؛ در خوشی‌ها، مطالبات حداکثری از درآمدها و امکانات جامعه دارند، ولی در سختی‌ها فریاد جزع و فرع سر می‌دهند و به جریان معترضان جامعه تبدیل می‌شوند. منافقان با سوءاستفاده از بحران‌های پیش روی جامعه اسلامی، روحیه مردم را تضعیف می‌کنند. (آیت‌اللهی، ۱۳۶۳: ۹۵) از نشانه‌های نفاق، طرح دوستی با بیگانگان با شعار مصلحت و عزت است. (جوشقانی، ۱۳۸۹: ۸۵)

دو. پیروی نکردن از رهبری

یکی از اصول حاکم بر اجتماعات بشری، وجود رهبری است که بر اساس عقل و تجربه باید از استعداد این انسان‌های توانمند، برای هدایت جامعه استفاده شود. حمایت نکردن مردم از رهبران راستین و دلسوز و سرپیچی از دستورات آنها و بی‌اعتنایی به هشدارهایشان، از دیگر عوامل زمینه‌ساز فتنه و جنگ نرم است. خداوند در آیه ۲۵ سوره انفال، مردم را به اطاعت از خدا و رهبری دعوت کرده است و در نهایت، عواقب شوم سرپیچی از فرمان‌های رهبر دینی را چنین بیان می‌کند: «از فتنه‌ای که تنها به ستمکاران شما نمی‌رسد بترسید و بدانید که خدا سخت کیفر است.»

در این راستا، خداوند به مؤمنان توصیه می‌کند پیامبر ﷺ را تنها نگذارند و در امور اجتماعی و ملی بدون فرمان او کاری نکنند. البته این دستور انضباطی مهم اسلامی، منحصر به پیامبر ﷺ و یارانش نبوده است، بلکه رعایت آن در برابر تمام رهبران الهی، اعم از پیامبر و امام و علمایی که جانشین آنها هستند، لازم است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱: ۵۶۲)

سه. اختلافات داخلی

وجود اختلافات داخلی، یکی از مهم‌ترین مشوق‌های دشمن و زمینه‌ساز اقدامات طراحان جنگ نرم به شمار می‌رود. گسترش تفرقه و اختلاف میان مسئولان، طرح‌های دشمنان را هموار می‌گرداند؛ فرصت فتنه‌انگیزی را برای دشمنان و مخالفان نظام اسلامی فراهم می‌کند و آنها را به تحقق اهداف شومشان امیدوار می‌سازد. حضرت علی علیه السلام در خطبه قاصعه می‌فرماید:

پیشینیان بر اثر پراکندگی، الفتشان به تشمت گرایید، اهداف و دل‌هایشان اختلاف پیدا کرد، به گروه‌های متعددی تقسیم شدند و در عین پراکندگی با هم به نبرد پرداختند، و خدا لباس کرامت و عزت از تنشان بیرون کرد و وسعت نعمت را از آنان سلب نمود. (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۱۱۳)

چهار. فساد اخلاقی

یکی از مهم‌ترین عوامل زمینه‌ساز فتنه و جنگ نرم، کاهش ازدواج و به عبارتی گسل در میان مردان و زنان جامعه است. انسان موجودی است با انواع تمایلات و خواسته‌ها که اگر به آنها پاسخ مناسب داده نشود، تباهی و انحطاط انسان را در پی خواهد داشت. از این رو، دشمنان می‌توانند از شهوت به عنوان پر قدرت‌ترین موتور محرکه برای هنجارشکنی بهره‌برداری کنند. رواج فساد جنسی، قبح مسائل غیر اخلاقی و حرام را از بین می‌برد و جامعه را در بی‌خبری و فساد قرار می‌دهد که این بهترین فرصت برای نابودی و سقوط جامعه است.

پنج. مشکلات اقتصادی و فقر

از جمله عواملی که بسترهای لازم را برای جنگ نرم و فتنه فراهم می‌سازد، مشکلات اقتصادی و فقر است. این عامل، تهدیدی برای دین و دین‌داران، خطری بزرگ برای امنیت ملی و مانعی جدی در راه عمل به دستورات دینی و رهبری است. (همان: ۱۱۲)

یکی از آسیب‌های مهم در جامعه اسلامی، مسئله فقر و تبعیض در جامعه است که از عوامل زمینه‌ساز فتنه دشمنان به شمار می‌رود. بدیهی است که مشکلات اقتصادی، شکاف طبقاتی، فقر و محرومیت، بیکاری و فراهم نبودن امکان ازدواج، موجب پیدایش بسیاری از مفاسد اجتماعی در جامعه خواهند شد. برای دستیابی به جامعه‌ای سالم، باید در کنار فرهنگ اسلامی، اقتصادی سالم بر آن جامعه حاکم باشد.

۳. روش‌ها

به منظور پیشبرد جنگ نرم و فتنه، در طول تاریخ از روش‌های همانندی استفاده شده و در همه آنها تلاش بر آن بوده است که با بهره‌گیری از علم روان‌شناسی، عواطف و احساسات مخاطب تحت تأثیر قرار گیرد و با تغییر آنها، اندیشه‌ها و افکار شخص نیز تغییر یابد تا بر وی چیره شوند. از مهم‌ترین این روش‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد:

یک. ترساندن

در این تکنیک، دشمن می‌کوشد از طریق بزرگ‌نمایی قدرت‌های استکباری، روحیه مقاومت را در اقشار مختلف مردم، به ویژه نخبگان از بین ببرد و چنین القا می‌کند که ایستادگی در مقابل دشمنان، سرانجامی جز فقر و فلاکت نخواهد داشت. بنابراین، چاره‌ای جز کوتاه آمدن و پذیرش شروط دشمن وجود ندارد.

تعداد زیادی از تولیدات سینمایی هالیوود در سال‌های اخیر، بر اساس همین ایده بوده است؛ فیلم‌هایی که به ظاهر ضد آمریکایی است، ولی در واقع سعی دارد عظمت و اقتدار نظامی آمریکا را در سرکوب مخالفان نشان دهد. ترساندن و مرعوب کردن طرف مقابل، از تاکتیک‌های قدیمی جنگ‌های سنتی به شمار می‌رود و امروزه نیز همین تاکتیک با استفاده از رسانه‌ها در خدمت فتنه‌گران قرار گرفته است. استفاده از آب و هوای ساختگی، پیش‌گویی‌های مصیبت‌بار و منفی‌بافی‌های مکرر، در مرعوب کردن مخاطب و ترغیب وی برای تن دادن به شرایط و خواسته‌های طرف مقابل، نقش مؤثری دارد.

دو. اقناع و متقاعدسازی

واژه اقناع در شکل مناسب آن، به معنای دخل و تصرف در نمادهاست که طراحی شده است

تا دیگران عملی خاص را انجام دهند. اقناع، بیشتر روشی برای اثرگذاری و جهت‌دهی ذهنی برای افراد خاص و به طور ویژه برای گروه نخبگان است.

امروزه بسیاری از صاحب‌نظران حوزه علوم اجتماعی، برخی شیوه‌ها و فنون رایج در اقناع را به این ترتیب خلاصه می‌کنند:

تلقین: نوعی متقاعدسازی ناهوشیارانه و ناآگاهانه است و از شیوه‌های رایج اقناع به شمار می‌رود. تلقین، نوعی فرایند ارتباطی است که موجب پذیرش مسئله مورد نظر اقناع‌گر می‌شود، اما این پذیرش مبتنی بر دلایل منطقی نیست و به صورت غیرحساب‌گرانه و ناآگاهانه محقق می‌شود. برخی شگردهای تلقین عبارتند از: القای تدریجی یک اندیشه، طرح سؤال، تکرار، بزرگ‌نمایی و مبالغه یا کوچک‌نمایی، ایجاد ترس، تحریک عاطفه و توسل به اکثری بودن.

تقلید: در این شیوه، اقناع‌گران در پیام‌های اقناعی خود، مخاطبان را به شیوه خود فرا می‌خوانند. درون هر تقلید، عناصری از تلقین وجود دارد؛ یعنی هر جا کسی از دیگری تقلید می‌کند، ابتدا برتری آن تقلیدشده برای او ثابت و تلقین شده است.

تصویرسازی: اقناع‌گران گاهی برای اقناع مخاطبان خود، تصویرسازی می‌کنند. برای مثال، کشورهای قدرتمند برای اقناع ملت خود درباره لزوم صرف هزینه جنگ با کشورهای دیگر، تصویری خاص از کشور مورد تهاجم برای ملت خود می‌سازند؛ از جمله او را تروریسم و خطری برای کشور معرفی می‌کنند. (شرف الدین، ۱۳۸۷: ۲۵)

سه. استحاله فکری - فرهنگی

یکی از اقدامات دشمنان در جنگ نرم و فتنه، عملیات استحاله است. در این نوع عملیات، فرهنگ و هویت ملی مخاطبان مورد هجوم قرار می‌گیرد. فرهنگ جامعه، شامل بینش‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای آن است و با تغییر آنها جامعه دچار تزلزل می‌شود و چون از هویت خود تهی می‌گردد، هرگونه تغییر و تحول در راستای خواسته‌های طراحان جنگ نرم را می‌پذیرد. برخی از دشمنان، با بهره‌گیری از این شیوه می‌کوشند تردید را در جامعه گسترش دهند. بازی با ایمان از طریق ارتداد، از مهم‌ترین روش‌های دشمنان برای تضعیف روحیه افراد جامعه است. در جهان امروز نیز دشمنان، بارها از این شیوه استفاده کرده‌اند.

چهار. ایجاد و تقویت نارضایتی

افزایش نارضایتی‌ها در بین ملت‌ها، در پیروزی دشمن نقشی فزاینده ایفا می‌کند و زمینه‌ساز بروز بسیاری از ناکامی‌ها در جامعه می‌گردد. به عبارت ساده‌تر، ناراضی بودن از وضعیت موجود موجه‌ترین دلیل برای ایجاد تغییر در سیستم است و هرکس که در این شرایط، داعیه‌دار ایجاد تغییر شود، می‌تواند افکار عمومی را به سوی خود متمایل کند. (رفیع‌پور، ۱۳۸۷: ۱۶۲) شاید این نکته باورکردنی نباشد، ولی کوتاهی برخی از متولیان امور اداری در پاسخ‌گویی به ارباب رجوع، گرفتار کردن مردم در پیچ و خم‌های اداری و بروکراتیک و تکرار عبارت «برو فردا بیا» از عواملی است که زمینه را برای پذیرش شعارهای زینت‌یافته دشمن مهیا می‌سازد و ایمان قلبی مردم را به کارآمدی نظام اسلامی سست می‌گرداند.

پنج. شایعه‌پراکنی

شایعه به علت گستره وسیع و سرعت انتشارش در میان مردم، از مهم‌ترین ابزارهای فتنه‌گران و مجریان جنگ نرم به شمار می‌رود و هدف از آن، تضعیف روحیه، ایجاد دشمنی و بی‌اعتمادی و رعب و وحشت در میان مردم است. از دیدگاه قرآنی نیز ایجاد اضطراب و سلب آرامش جامعه، مهم‌ترین هدف از شایعه‌پراکنی در جامعه است. به چالش کشیدن ثبات امنیت اجتماعی در نظام اسلامی؛ تضعیف وحدت ملی از طریق شایعه‌سازی درباره برخوردهای دوگانه و تبعیض‌آمیز حاکمیت با اقلیت‌های قومی - فرقه‌ای، به چالش کشیدن ثبات امنیت اقتصادی کشور از طریق شایعه‌سازی درباره پیامدهای وسیع تحریم‌های اقتصادی، قریب‌الوقوع بودن حمله نظامی دشمن، و وجود اختلاف میان مدیران نظام در حوزه‌های راهبردی، از دیگر اهداف شایعه‌پراکنی است. (شریفی، ۱۳۸۹: ۱۴۵)

شایعه دارای خصوصیتی است که به اختصار می‌توان به این موارد اشاره کرد:

- سرعت انتشار و گسترش؛

- پذیرش آن از سوی مخاطبان بدون بررسی و دقت نظر؛

- بی‌اعتنایی به محدودیت‌های مکانی و زمانی؛

- القای ناتوانی مسئولان در اداره حکومت و ناکارآمدی نشان دادن حکومت دینی؛

- وجود اختناق و فقدان آزادی؛

- جعل اخبار مربوط به حضور مردم در صحنه؛

- تضعیف نهادهای ارزشی. (عباس‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۲۰)

درباره شایعه و کاربرد آن در جنگ نرم و فتنه، ذکر این نکته ضروری است که شایعات معمولاً اخبار صددرصد غلط و دروغ نیست و برای باورپذیر بودن آن، واقعیت‌ها نیز در آن گنجانده شده است. شاید یکی از دلایلی که مخاطبان به راحتی آن را می‌پذیرند و به دیگران انتقال می‌دهند، اطمینانی است که به صحت برخی اطلاعات موجود دارند.

۴. ابزارها

در جهان امروز، ابزارهایی که برای جنگ نرم و فتنه استفاده می‌شود، از تنوع و تعدد بسیاری برخوردار است که در یک دسته‌بندی می‌توان آنها را به این اقسام تقسیم کرد:

یک. ابزارهای فرهنگی

تهدیدهای فرهنگی، وسیع‌ترین، مؤثرترین، پیچیده‌ترین و شاید بتوان گفت خطرناک‌ترین نوع تهدید به شمار می‌روند. در این نوع تهدید، سیاست‌گذاران نظام سلطه و فتنه‌گران، ذهن مخاطبان را مورد هجوم قرار داده، برای تسخیر اذهان و قلوب آنها در راستای منافع خود، اقدامات گسترده و متنوعی انجام می‌دهند. امروزه هژمونی فرهنگی از اولویتهای نظام سلطه محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، پارادایم فرهنگی، راه میان‌بر ورود به عرصه‌های سیاست خارجی و دخالت در امور داخلی کشورهاست که برای تحقق این هدف، از ابزارهای پیشرفته رسانه‌ای استفاده می‌کنند.

در حال حاضر، استراتژی فرهنگی دولت‌های سلطه‌گر و فتنه‌گران، فرهنگ دولت‌ها و ملت‌های مستقل را هدف گرفته و برای ایجاد بحران‌های اجتماعی در سایر کشورها از هر ابزاری در این راستا استفاده می‌کنند؛ از جمله: تولید فیلم، انتشار کاریکاتور و کتاب و رمان، لباس‌های موهن، شایعه‌پراکنی و تشکیک در افکار عمومی درباره مسائل فرهنگی و اعتقادی.

دو. ابزارهای رسانه‌ای

در جنگ نرم و فتنه، از ابزارهای گوناگونی استفاده می‌شود. یکی از مهم‌ترین ابزارهای اثرگذار

بر کشورهای هدف، رسانه‌ها هستند. از آنجا که رسانه‌ها اقشار مختلف جامعه را پوشش می‌دهند، از اهمیت زیادی برخوردارند. دشمنان در تهاجم آرام و فراگیر، از فناوری پیشرفته ماهواره‌ها، رسانه‌ها و ... استفاده می‌کنند. بهره‌گیری از رسانه‌ها و دیگر تکنولوژی‌ها، فتنه‌گران را بر اثرگذاری پر قدرت بر جامعه هدف قادر می‌سازد. در این بین، رسانه‌های جمعی نقش اصلی را ایفا می‌کنند. (منصوری، ۱۳۸۵: ۱۴۳)

هم‌زمان با اوج‌گیری برنامه‌های دیپلماسی عمومی، دولت‌ها دریافته‌اند که شبکه‌های بین‌المللی در مقایسه با دیگر ابزارهای دیپلماسی عمومی، از قدرت و پتانسیل بیشتری برخوردارند. در کنار شبکه‌هایی که با هدف سرگرمی، تنها به پخش فیلم‌های سینمایی، سریال‌های اکشن و موسیقی پاپ می‌پردازند، شبکه‌های خبری نیز با هدف تأمین نیازهای خبری مخاطبان ایجاد شدند که در پوشش اطلاع‌رسانی، وظیفه تحریف و انعکاس اخبار با رویکرد آمریکایی را بر عهده دارند. دیپلماسی رسانه‌ای در سیاست خارجی هر کشور به دو صورت تحقق می‌یابد:

۱. در قالب مدیریت سازمان‌های دیپلماتیک رسمی کشور؛

۲. خودجوش و در راستای سیاست‌های کلان کشورها. (سیلانی اردستانی، ۱۳۸۳: ۵۳)

به طور کلی، هدف از دیپلماسی رسانه‌ای به عنوان مکمل و ارتقادهنده سیاست خارجی در عملیات روانی، ایجاد تنفر و دشمنی نسبت به حاکمیت کشور هدف؛ اعمال فشارهای سیاسی، فرهنگی و نظامی کشورهای دیگر علیه کشور هدف؛ ایجاد رغبت و علاقه در شهروندان کشور هدف به کشور مهاجم؛ و مشروعیت‌بخشی و توجیه اعمال کارگزاران جنگی است.

۵. مخاطبان و گروه‌های هدف

یک. نخبگان و دولتمردان

این سطح از جنگ نرم، راهبردی است و نخبگان فکری و سیاسی کشور را هدف قرار داده و بالاترین سطح رویارویی فتنه‌گران است. هدف اصلی در این سطح، تضعیف و کاهش قدرت تأثیر و جریان‌سازی نخبگان در محیط داخلی و بین‌المللی است. به هر میزان که بازیگران بتوانند در این سطح، قدرت نخبگان را کاهش دهند یا آنها را با خود هماهنگ سازند، امکان پیروزی بیشتری خواهند داشت.

هرچند علما و نخبگان در امور اجرایی دولت‌ها نقش نداشته باشند، در رهبری جامعه بسیار اثرگذارند. از این رو بیش از دیگران در معرض مقاصد دشمنان هستند. دانشگاهیان نیز به این دلیل که بیشتر با مقولات فکری و فرهنگی سروکار دارند، در صدر اولویتهای گروه‌های مخاطب مدیران جنگ نرم و فتنه‌گران، قرار می‌گیرند و مهم‌ترین هدف دشمن در جنگ نرم به شمار می‌روند. دشمن با استفاده از این قشر بسیار اثربخش، به دنبال همکاری آنها در تولید و توزیع اندیشه‌های فتنه‌گران است.

فتنه‌گران دریافته‌اند که اگر بتوانند افکار دینی دانشجویان را به چالش بکشند، آنگاه خواهند توانست دیگر اهداف خود در دانشگاه‌ها را تحقق بخشند. از این رو، با شبهه‌افکنی در مسائل اعتقادی، به دنبال زمینه‌سازی برای مقابله در عرصه سیاسی هستند؛ چرا که اولین گام برای پیروزی در عرصه سیاسی، سست کردن اعتقاد جوانان در عرصه دین و دین‌داری است. نکته مهم این است که این شبهه‌افکنی‌ها توسط افرادی به ظاهر آگاه صورت پذیرد. (هاشمیان فرد، ۱۳۹۰: ۱۴۹)

شبهه‌افکنی افراد به ظاهر آگاه، باعث می‌شود دانشجویان در برخورد با شبهات، موضع انفعالی بگیرند و درصدد تحقیق درباره شبهات مطرح‌شده و یافتن پاسخ آنها برنیایند. فتنه‌گران با درک این موضوع، می‌کوشند با سوءاستفاده از احساسات جوانان، فرهنگ و افکار خود را القا کنند.

دو. توده مردم

دومین گروه از مخاطبان مجریان جنگ نرم و فتنه‌گران، گروه‌های مختلف جامعه و توده مردم هستند که در میان آنها افراد سست‌ایمان و منافقان بیشترین اثرها را می‌پذیرند. فتنه‌گران در این سطح، قدرت ملی کشور مورد نظر را هدف قرار می‌دهند. آنان در پی سست کردن اراده و انگیزه مردم، تبدیل کردن جمعیت‌های همراه به جمعیت‌های معارض و مخالف و بی‌اعتنا، و تولید مخالفت‌های اجتماعی از طریق ایجاد شکاف بین مردم و حاکمیت هستند. هر اندازه کشور هدف از پشتوانه مردمی محکم‌تری در این سطح برخوردار باشد، کمتر دچار بحران‌های سیاسی، مشروعیت، کارآمدی، مشارکت و مقبولیت خواهد بود و از سویی مقاومت مردمی در برابر جنگ نرم دشمنان، شکل خواهد گرفت. (نائینی، ۱۳۸۹: ۲۷)

و) نقاط افتراق جنگ نرم و فتنه

یک. هویت فتنه و جنگ نرم

واژه «فتنه»، در آیات و روایات کاربردی فراوان دارد. در قرآن کریم، «فتنه» به معانی مختلف آمده است که برای نمونه می‌توان آنها را این‌گونه تقسیم‌بندی کرد:

۱. قرآن، فتنه را در موضع آزمایش، سنتی تاریخی دانسته است و آن را به همه امت‌ها

تعمیم می‌دهد؛

۲. قرآن، فتنه را در معنای فریب دادن، گول زدن و غافل کردن به کار برده است.

حضرت علی علیه السلام در سخنان خود به هر دو معنای فتنه اشاره دارد؛ آنجا که می‌فرماید:

نباید یکی از شما بگوید، پروردگارا به تو پناه می‌برم از اینکه مرا دچار فتنه سازی؛ زیرا هیچ‌کس نیست که در فتنه نباشد، لیکن باید به خدا پناه برد از فتنه‌های گمراه‌کننده؛ وگرنه خداوند در آیه ۲۸ سوره انفال می‌فرماید: بدانید که اموال و اولاد شما فتنه‌اند. معنای آیه این است که خداوند، بندگان را با مال و اولاد آزمایش می‌کند تا روشن گردد چه کسی برای روزی‌اش ناخرسند و چه کسی به قسمتش راضی است.

از سوی دیگر، هدف از جنگ نرم، براندازی نظام سیاسی یک کشور است، اما براندازی به شیوه نرم. منظور از براندازی نرم، انجام دادن اقداماتی در چارچوب قانون، بدون خشونت و با دخالت بیگانگان است. در براندازی نرم، خشونت با شیوه‌های نرم صورت می‌گیرد و بر این موارد تأکید می‌شود: حرکت‌های مسالمت‌آمیز، مدیریت رسانه‌ای و سایر عوامل مؤثر اجتماعی، ایجاد خلل در شناخت و آگاهی مردم در تحلیل مسائل اجتماعی و نیز بسیج افکار عمومی با هدف نهایی تغییرات اجتماعی و سیاسی. این موارد در فتنه نیز هست، اما فتنه فرایندی است که با وجود تلاش فتنه‌گران برای قانونی جلوه دادن آن، متأثر از منافع بیگانگان است و با هدایت فکری آنان انجام می‌شود.

در واقع، در فرایند فتنه، دشمن با بهره‌گیری از بسترهای دمکراتیک موجود در جامعه هدف، نیت خود را به وسیله عوامل و گروه‌های اجتماعی مورد نظر عملیاتی می‌کند و لذا مبتنی بر منافع ملی است؛ در حالی که در جنگ نرم، به صورت خودمحمور عمل می‌شود و

نخبگان داخلی را در بازی خود وارد می‌سازد. به طور کلی، دخالت بیگانگان، جزو ستون‌های اصلی فرایند جنگ نرم نیست یا کمتر به چشم می‌خورد، اما فتنه و اغتشاشات داخلی همواره مبتنی بر حمایت بیگانگان است.

دو. عنصر خشونت و فتنه در جنگ نرم

چنان که بیان شد، در جنگ نرم، برای تأثیر بر افکار و اندیشه‌ها، از شیوه‌ها و روش‌های مسالمت‌آمیز استفاده می‌شود. جنگ، روش و شیوه‌ای خشونت‌آمیز با استفاده از ابزار زور و قوای نظامی است و دو کلمه «جنگ» و «خون‌ریزی» به همراه یکدیگر به کار می‌روند، ولی ماهیت جنگ نرم به دور از این روش‌هاست.

فتنه، ماهیت خشونت‌آمیز دارد. فتنه‌گران گمان می‌کنند آتش فتنه فقط خرمن مخالفان را می‌سوزاند و به خود آنان آسیبی وارد نمی‌کند؛ در حالی که فتنه‌گران، خود هیزم آتش فتنه خواهند شد. یکی از ویژگی‌های فتنه‌های دوران پنج ساله زمامداری حضرت علی علیه السلام، ابعاد نظامی و مسلحانه آن است. شورش‌ها و آشوب‌های داخلی با تکیه بر عصبیت‌های قومی و دسته‌بندی‌های جناحی و استفاده از جهل فرهنگی و امتیازهای غلط دوران خلفای سه‌گانه، در دوران کوتاه‌مدت حکومت حضرت، علاوه بر تحمیل دو جنگ بزرگ جمل و نهروان، حکومت را درگیر جنگ‌های نامنظم می‌کرد و جامعه را ناامن می‌ساخت؛ در حالی که در جنگ نرمی که امروزه در کشورهای مختلف شاهد هستیم، عنصر خشونت جایگاهی ندارد. جنگ روانی، جنگ سفید، جنگ رسانه‌ای، عملیات روانی، براندازی نرم، انقلاب نرم، انقلاب مخملی و انقلاب رنگی، از صورت‌های جنگ نرم است که خشونت در آن وجود ندارد.

نتیجه

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان نقاط اشتراک و افتراق فتنه و جنگ نرم را در اهداف، عوامل زمینه‌ساز، روش‌ها و شیوه‌ها، ابزارها، مخاطبان و گروه‌های هدف، هویت و عامل خشونت برشمرد. در جدول ذیل، تطبیق مفاهیم فتنه و جنگ نرم صورت گرفته است:

افتراق	اشتراک	
هویت وابسته به بیگانگان و عناصر خارجی و کاربرد فتنه در روایات اسلامی، وابسته نبودن در جنگ نرم	مردم‌ستیزی، تضعیف رهبری، تضعیف نظام دینی	اهداف
خشونت در فتنه، خشونت‌آمیز نبودن جنگ نرم	نفاق، پیروی نکردن از رهبری، اختلافات داخلی، فساد اخلاقی، مشکلات اقتصادی و فقر	عوامل زمینه‌ساز
-	مرعوب ساختن، اقناع و متقاعدسازی، استحاله فکری - فرهنگی، ایجاد و تقویت نارضایتی، شایعه‌پراکنی	روش‌ها و شیوه‌ها
-	ابزارهای فرهنگی، ابزارهای رسانه‌ای	ابزارها
-	نخبگان و دولتمردان کشور هدف، توده مردم	مخاطبان

منابع و مأخذ

۱. آیت‌اللهی، سید محمدتقی، ۱۳۶۳، ولایت فقیه، زیربنای حکومت مشروعه مشروطه، تهران، امیرکبیر.
۲. جوشقانی، حسین، ۱۳۸۹، جنگ نرم از دیدگاه قرآن، تهران، نشر ساقی، چاپ اول.
۳. رستم‌نژاد، مهدی، ۱۳۸۱، شگردهای دین‌ستیزی، تهران، یاقوت، چاپ اول.
۴. رفیع‌پور، فرامرز، ۱۳۸۷، آناتومی جامعه، تهران، نشر سهامی چهره.
۵. ساجدی، سعید، ۱۳۸۸، اصول و مبانی جنگ نرم، تهران، انتشارات دانشگاه اطلاعات.
۶. سیلانی اردستانی، حسن، ۱۳۸۳، «عملیات روانی و دیپلماسی رسانه‌ای»، فصلنامه عملیات روانی، شماره ۷.
۷. شریفی، احمدحسین، ۱۳۸۹، جنگ نرم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام.
۸. شرف‌الدین، حسین، ۱۳۸۷، جزوه آموزشی جامعه‌شناسی تبلیغ، قم، انتشارات دانشگاه صدا و سیما.
۹. طریحی، فخرالدین، ۱۳۶۷، مجمع البحرين، جلد ۴، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- ۱۱۴ □ فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهش‌های انقلاب اسلامی»، سال اول، زمستان ۹۱، ش ۳
۱۰. عباس زاده، محمدعلی، ۱۳۸۸، *شایعه‌سازی؛ ابزار جنگ*، تهران، دفتر پژوهش و بررسی‌های خبری خبرگزاری ایرنا.
۱۱. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۳، *مجموعه آثار*، جلد ۱۸، تهران، صدرا.
۱۲. مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۰، *جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن*، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۱، *پیام قرآن (اخلاق در قرآن)*، جلد ۱۴، قم، مدرسه الامام علی بن ابیطالب.
۱۴. منصوری، جواد، ۱۳۸۵، *استعمار فرانو (نظام سلطه در قرن ۲۱)*، تهران، امیرکبیر.
۱۵. نائینی، علی محمد، ۱۳۸۹، «درآمدی بر ماهیت شناسی جنگ نرم»، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال هشتم، شماره ۲۸.
۱۶. نوید، مهدی، ۱۳۷۵، *فرهنگ و مقاومت فرهنگی*، تهران، محیا، چاپ اول.
۱۷. هاشمیان فرد، زاهد، ۱۳۹۰، *جنگ نرم از نگاه قرآن*، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع مقدس.